

ETICKY PROBLÉMOVÉ SITUACE SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA V ROLI STUDENTA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Lenka Nádvorníková

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vznikem možných eticky problémových situací souvisejících s výkonem povolání sociálního pracovníka, především studenta kombinované formy studia bakalářského studijního programu sociální práce. Autorka se mimo jiné zaměřuje na konkrétní vybrané body Etického kodexu sociálních pracovníků ČR, které konfrontuje s názory studentů výše uvedeného studijního programu a s vlastními postřehy z pedagogické praxe.

Abstract

The paper deals with occurrence of possibly ethically questionable situations connected with exercise of social worker profession – especially in case of a student of bachelor social work study program in combined form. The author focuses i. a. on confronting particular chosen articles from The Ethics Code of Social Workers of the Czech Republic with attitudes of students of above mentioned study program and with her own educational experience.

Klíčová slova

Etický kodex, eticky problémová situace, klient, kombinovaná forma studia, moc, sociální pracovník, student.

Keywords

Ethics code, ethically questionable situation, client, combined study form, power, social worker, student.

1. Úvod

Cílem příspěvku je popsat vznik možných eticky problémových situací sociálních pracovníků – studentů¹ kombinované formy studia bakalářského studijního programu sociální práce Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (dále jen FP TUL).

Mnoho autorů, např. Jankovský (2003), Kopřiva (2006), Úlehla (1999), Matoušek (2003) či jiní, se zabývají etickými problémy profesionální práce sociálního pracovníka, ale neexistují žádné studie zkoumající možné „rozpolcení“ sociálního pracovníka v roli studenta studijního programu sociální práce. Většina autorů zabývajících se profesní etikou sociální práce poukazuje na možná etická (morální) „selhání“ sociálního pracovníka především ve vztahu sociální pracovník – klient, autorka příspěvku však chce poukázat i na vznik eticky problémových situací sociálního pracovníka - studenta sociální práce ve vztahu k Etickému kodexu sociálních pracovníků ČR.

¹ V příspěvku autorka používá výhradně mužský rod pro pojem sociální pracovník, student a klient. Nejedná se však o rozlišení na základě segregace pohlaví, nýbrž jen z důvodu formálního zjednodušení textu.

2. Vztah sociální pracovník – klient

Úlehla (1999, s. 113) v souvislosti se vztahem sociální pracovník – klient uvádí dvě roviny vztahů, které má mít v sobě sociální pracovník:

„1. Jaký vztah má pracovník sám k sobě, takový mívá i ke klientům.

2. Jaké vztahy mají pracovníci mezi sebou, takové mívají ke klientům.“ Dále Úlehla (1999) tvrdí, že sociální pracovníci se musí rozhodovat, jestli ke klientovi směřovat více pomoc či kontrolu, což jsou dva vzájemně se doplňující přístupy.

Tokárová a kol. (2007, s. 287) zase uvádí skutečnosti, kdy se sociální pracovník ve vztahu s klientem může ocitnout v problémové situaci:

„když se loajalita sociálního pracovníka ocitne uprostřed konfliktů zájmů: sociálního pracovníka a klienta, skupiny klientů a institucí, různých skupin profesních pracovníků;

když sociální pracovník působí při státem organizované kontrole občanů. Proto si musí ujasnit svoje etické postoje k této úloze a zároveň musí respektovat profesní a etické principy sociální práce;

když se povinnost sociálního pracovníka hájit zájmy klienty dostane do konfliktu s požadavky na účinnost a užitečnost.“

Velká část autorů, zabývajících se profesní etikou spatřuje příčiny vzniku eticky problémových situací v moci a morálce.

2.1. Otázka moci v sociální práci

Smutek (2006) definuje moc jako možnost ovlivňovat chování a jednání druhých v souladu se záměry pracovníka. Kopřiva (2006) rozlišuje dva různé zdroje moci sociálních pracovníků – moc plynoucí ze závazku z práce vůči společnosti, tj. institucionální moc a moc plynoucí z potřeby klienta, tj. z nutnosti získat „něco“ od sociálního pracovníka, který disponuje znalostmi, dovednostmi, informacemi, atd. které klient postrádá a tím se dostává do pozice bezmocného. Úlehla (1999) zase uvádí několik důvodů, proč je sociální pracovník mocnější než klient – např. sociální pracovník je zástupcem státu, představitelem většiny, představuje kritéria normality, nebo rozhoduje i o občanských právech klienta.

Janebová, Musil (2007, s. 55 - 56) uvádějí, že „moc v sociální práci je třeba vnímat z hlediska jejích zdrojů a legitimacy.“ Z hlediska zdrojů se přiklání k členění moci dle Kopřivy (2006) a rozlišují moc přidělenou institucionálně a na základě potřeby klienta - vyplývající ze vztahu pomáhání. Oba tyto typy moci mohou být použity legitimním či nelegitimním způsobem, a jestliže chybí u pomáhajícího reflexe vlastní moci většinou se nenaučí s ní uvážlivě nakládat, což má za následek neschopnost odlišit situace, kdy je použití moci legitimní a kdy nelegitimní.

2.2. Obecně mravní vlastnosti sociálního pracovníka

Jak uvádějí Dolista, Doskočil (in Vurm a kol., 2007) jsou v profesní etice často nadhodnocovány normativní stránky osobnosti a naopak jsou podceňovány psychické procesy a vlastnosti osobnosti, které jsou zcela určitě důležité pro etické chování sociálního pracovníka. Jedná se o morálně volní vlastnosti (např. trpělivost, vytrvalost, houževnatost...) a charakterové vlastnosti (např. čestnost, zásadovost, pracovitost, pečlivost, sebevědomí, úcta k člověku a jiné). Na základě těchto dvou skupin vlastností, mravních principů a norem a

v souvislosti s vnitřní sebekázní se utváří a formuje mravní vědomí sociálního pracovníka, potažmo vlastní mravní profil.

Goldmann, Cichá (2004) uvádějí jiné, spíše obecnější požadavky na vlastnosti sociálního pracovníka (pracovníka pomáhajících profesí), i když ve svém důsledku jsou obdobné jako u Dolisty a Doskočila. Dle Goldmanna, Ciché (2004, s. 69) se jedná o odbornost, profesionalitu, „morální úroveň, komunikační schopnosti, schopnost řešit složité situace každodenních mravních dilemat, do nichž je práci vtahován a umění odebrat anamnézu.“

Úlehla (1999) dochází k závěru, že neexistuje žádný seznam jediné správných potřeb a vlastností sociálního pracovníka, neboť lidé jsou různí. Vždy je nutné, aby si správně pracující sociální pracovník kladl donekonečna otázku, proč svou práci dělá a proč ji dělá právě tak a ne jinak a přitom neustále spolupracoval s ostatními kolegy, supervizory, či učiteli z oblasti sociální práce.

3. Etický kodex sociálních pracovníků ČR

Etický kodex sociálních pracovníků ČR (dále jen „etický kodex“) vznikl v roce 1995 na půdě Společnosti sociálních pracovníků. Jeho formulace vychází z poznatků a fungování praxe a zároveň z požadavků kladených na sociální práci jako na vysoce erudovanou a vědecky fundovanou disciplínu.

Tokárová a kol.(2007, s. 295) popisuje etický kodex jako normativní systém, který je formulovaný tak, aby sloužil jako inspirativní průvodce pro členy profese a zároveň byl základem pro případné kárné řízení.

Nedělníková (Janoušková, Nedělníková, 2008 (a), s. 377- 378) charakterizuje etický kodex jako „soubor pravidel či zásad, jimiž se mají sociální pracovníci jako profesní skupina řídit“ a dále uvádí, že „etické chování není spojeno pouze s vnějšími pravidly chování v rámci etických kodexů, ale i se subjektivními pocity sociálního pracovníka, jak by měl v dané situaci jednat, aby jeho rozhodování a chování bylo etické.“

3.1. Příčiny porušování etického kodexu

Autorka se snaží v této kapitole příspěvku poukázat na možné eticky problémové (konfliktní) situace související s dodržováním, nebo naopak porušováním etického kodexu. Pro potřeby tohoto příspěvku vychází autorka z definice eticky problémové situace dle Dosoudilové, Francuchové (in Janoušková, Nedělníková , 2008 (b), s. 496), podle nichž je eticky problémová situace taková „kde je zřejmé, jak by se měl pracovník rozhodnout, ale vykonat rozhodnutí je obtížné a nejednoznačné.“

Při zpracování této kapitoly příspěvku autorka vycházela mj. z vlastních pedagogických zkušeností na FP TUL, z debat se studenty a z vlastních evaluačních dotazníků od studentů sociální práce, které tito odevzdávají vždy na konci semestru, v němž je daný kurz otevřen. Jedná se o kurz Seminář k odborné praxi, Praktickou péči o zdravotně postižené a seniory a Sociální politiku (cvičení). Jelikož Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky (dále jen KSS) FP TUL garantuje pouze kombinovanou formu studia sociální práce, je převážná část studentů (cca 87 %) zaměstnána v pomáhajících profesích, a proto lze k porušování etického kodexu přistupovat jak z pozice sociálního pracovníka, tak z pozice studenta sociální práce zároveň. Hlavní problémy s dodržováním etického kodexu mají sociální pracovníci, studenti studijního programu sociální práce na FP TUL, s níže uvedenými oblastmi etického kodexu – viz. kapitola 3.1.1 – 3.1.3.

3.1.1. Pravidla etického chování sociálního pracovníka ve vztahu ke klientovi

V této kapitole etického kodexu mají studenti největší problém s bodem 2.1.4 - právem klienta na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. V souvislosti se zadáváním témat seminárních prací v rámci studia na FP TUL studenti velmi často popisují jim nejbližší problematiku, tj. vlastní případy z praxe, vlastní klientelu, se kterou se každodenně setkávají. V důsledku „zabrání se“ do tématu si však mnohdy neuvědomují, že porušují nejen etický kodex, ale zejména zákon č. 101/2000 Sb., v platném znění, o ochraně osobních údajů tím, že uvádějí celá jména klientů nebo jiné identifikační údaje a citlivé skutečnosti, k jejichž zveřejnění (i když „jen“ pro studijní účely) jim klienti nedali souhlas. Toto se děje většinou jen v 1. a 2. semestru, kdy studenti ještě neznají přesná pravidla pro psaní odborných prací.

Bohužel se však vyskytují i případy, kdy se studenti neřídí výše uvedenými normami a dokonce do bakalářské práce uvádějí konkrétní citlivé informace o svých klientech. Naštěstí vedoucí bakalářských prací toto včas odhalí a studenti tak mají dostatek času na nápravu. Jestliže by k této korekci ze strany akademických pracovníků nedošlo, mohlo by se stát, že by studenti porušili výše uvedené normy a museli by za to nést následky, neboť úspěšně obhájené bakalářské práce jsou veřejně přístupné v knihovně TUL.

Příklad z praxe: Studentka 2. ročníku vypracovala seminární práci z předmětu Odborná praxe - kasuistiku z absolvované praxe v Domově pro seniory. V této práci popsala velmi podrobně klientku J.H., ale bohužel uvedla zde veškerá nezměnná tvrdá data, dle kterých byla klientka (i její rodinní příslušníci) plně identifikovatelná. Studentka obdržela z mé strany zpětnou vazbu v níž byla upozorněna na tyto skutečnosti, které musela napravit a odstranit, neboť docházelo k porušování nejen etického kodexu, ale i zákona o ochraně osobních údajů. Kromě zpětné vazby ke studentce jsme se po této zkušenosti spojili s konzultantkou odborné praxe v daném zařízení a zkonzultovali, jakým způsobem má být vypracována seminární práce z absolvované odborné praxe a jak se může konzultant podílet společně se studentem na jejím vypracování. Na základě této zkušenosti bychom do budoucna rádi pořádali pravidelná (2x za akademický rok) setkávání se všemi konzultanty odborné praxe a zástupci KSS FP TUL.

Jak vyplývá z názorů studentů, mají tito problém s rozhodnutím, které údaje mohou používat při psaní seminárních, bakalářských či jiných odborných prací nebo Portfólií. Řešení je nasnadě, tj. hned na začátku 1. semestru absolvovat povinný kurz Úvod do studia a práce s informačními zdroji, kde se studenti dozvědí potřebné informace k tvorbě odborných prací v rámci studia na VŠ. Dalším možným řešením je také zpětná vazba od vyučujících, kteří tyto odborné práce hodnotí.

3.1.2. Pravidla etického chování sociálního pracovníka ve vztahu k zaměstnavateli

V této kapitole mají studenti hlavní problém s bodem 2.2.1, kdy má sociální pracovník odpovědně plnit povinnost vyplývající se závazku k zaměstnavateli. Toto však v některých případech není možné splnit. Především studenti, kteří nejsou ve vedoucím postavení na svém pracovišti mají problém být loajální k zaměstnavateli, potažmo k vedoucímu pracovníkovi, neboť ten např. nesouhlasí s jeho studiem (v některých případech i z důvodu, že po zdárném ukončení studia bude mít tento vyšší vzdělání než samotný vedoucí pracovník). V těchto případech si studenti stěžují na přehnané pracovní zatížení ze strany vedoucího pracovníka (např. zadávání úkolů, které již byly zpracovány, nebo které pouze zabírají čas, který by mohli věnovat studiu nebo výkonu odborné praxe) či na neposkytnutí studijního volna, na které má sociální pracovník - student, za splnění určitých podmínek, ze zákona nárok.

Řešení této problematické situace není jednoduché. Někteří studenti toto řeší neplněním zadaných úkolů, čímž se však vystavují riziku ukončení pracovního poměru, nebo plní zadané úkoly jen na minimální úrovni, či raději odcházejí z pracovního místa, čímž však leckdy uškodí nejen sobě a své rodině, ale i svým klientům.

Autorka příspěvku vidí jako možné řešení dopracování zákona o sociálních službách č.108/2006 Sb., v platném znění či jeho prováděcí vyhlášky č.505/2006 Sb., v platném znění o kapitole, kde by bylo jasně vymezeno, na co má sociální pracovník doplňující si povinné vzdělání nárok v souvislosti se studiem, i když je pravda, že by toto mohlo být duplicitní s pracovními předpisy, které toto již upravují.

3.1.3. Pravidla etického chování sociálního pracovníka ve vztahu ke svému povolání a odbornosti

Zde, dle tvrzení studentů sociální práce, se jeví jako problematické body 2.4.3 (odbornou sociální práci musí vykonávat vždy kvalifikovaný pracovník s odpovídajícím vzděláním) a 2.4.4 (sociální pracovník je odpovědný za své celoživotní vzdělávání a výcvik, což je základem pro udržení stanovené úrovně odborné sociální práce).

Bod 2.4.3 (odbornou sociální práci musí vykonávat vždy kvalifikovaný pracovník s odpovídajícím vzděláním) činí problémy především studentům, kteří jsou ve svém profesním životě ve vedoucím postavení. Tito studenti uvádějí, že hlavní problémy mají se sháněním dostatečných finančních prostředků k získání, zvyšování či prohlubování kvalifikace svých podřízených pracovníků, či k zaměstnání pracovníků, kteří výše uvedené zastupují po dobu jejich získávání kvalifikačních předpokladů.

Přesně vymezit a definovat profesní a kvalifikační připravenost sociálních pracovníků a pracovníků v sociálních službách je velice obtížné, k čemuž přispívá i znění právních norem, např. zákona č.108/2006 Sb., v platném znění, o sociálních službách, v němž jsou uvedeny pouze obecné předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka. Mezi tyto předpoklady patří „způsobilost k právním úkonům, bezúhonnost, zdravotní způsobilost a odborná způsobilost podle tohoto zákona“ (ÚZ, Sociální zabezpečení, 2008, s. 175).

Posledním problematickým bodem etického kodexu z pohledu sociálního pracovníka – studenta sociální práce je kapitola 2.4.4 - sociální pracovník je odpovědný za své celoživotní vzdělávání a výcvik. Jako hlavní příčinu porušování tohoto bodu etického kodexu spatřují výše uvedení především ve finanční nákladnosti kurzů a výcviků v rámci celoživotního vzdělávání sociálních pracovníků – např. supervizní výcvik, ale také časová náročnost. Např. v rámci našeho studijního programu musí studenti, i když pracují v pomáhajících profesích, absolvovat během studia odbornou praxi v celkovém rozsahu 360 hodin, což činí 60 hodin za semestr.

Řešení tohoto problému je opět dosti složité, neboť se týká hlavně finančních prostředků. Řešení autorka vidí především ve větší aktivitě vedoucích sociálních pracovníků či manažerů sociálních služeb a sociálních institucí v oblasti získávání grantů či v účasti na projektech.

4. Závěr

V předloženém příspěvku byly centrem našeho zájmu eticky problémové situace související s výkonem povolání sociálního pracovníka. Toto téma je daleko obsáhlejší a mohli bychom jej rozebírat ještě podrobněji, např. bychom se mohli zaměřit více na morální vlastnosti studentů, budoucích či již aktivních sociálních pracovníků, a zamýšlet se nad skutečností, zda a jakým způsobem je vůbec zjišťovat. Samostatnou kapitolou související

s etikou, potažmo s morálkou by byly pokusy studentů o podvody, především v souvislosti s plagiátorstvím, kdy si studenti ulehčují práci a zkracují čas potřebný pro studium, aby jej následně mohli věnovat rodině, svým koníčkům, či zaměstnání.

Možnosti, jak vyřešit porušování etického kodexu ze strany sociálních pracovníků, studentů studijního programu sociální práce byly uvedeny podrobně v kapitole 3.1.1 – 3.1.3. Jak uvádí Dosoudilová, Francuchová (in Janoušková, Nedělníková, 2008 (b), s. 490 – 491) je nejprve nutné obecně definovat příčinu porušování etického kodexu, zda se jedná o záměrné porušování ze strany sociálního pracovníka, zaměstnavatele nebo klienta, nebo zda se jedná o porušování nevědomé či z neznalosti. Teprve na základě přesné analýzy příčin je možné snížit, nikoli úplně odstranit, porušování etického kodexu například formou dostatečného vzdělání sociálních pracovníků, intervizí, supervizí, kvalitním uvedením sociálního pracovníka do zaměstnání, etickými kodexy zaměstnavatele či profesními kodexy, ale též na základě zpětné vazby od kolegů či nadřízených.

Použité zdroje:

- [1] GOLDMANN, R., CICHÁ, M. Etika zdravotní a sociální práce. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 126 s. ISBN 80-244-0907-0.
- [2] JANEBOVÁ, R., MUSIL, L. Mýty o roli sociálních pracovníků a pracovníc. In Sociální práce/Sociálna práca, 2007, roč. 2007, č. 1, s. 50-61. ISSN 1213-6204.
- [3] JANKOVSKÝ, J. Etika pro pomáhající profese. 1. vydání. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.
- [4] JANOUŠKOVÁ, K., NEDĚLNÍKOVÁ, D. (a) Profesní dovednosti terénních pracovníků. Sborník studijních textů. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. 402 s. ISBN 978-80-7368-504-1.
- [5] JANOUŠKOVÁ, K., NEDĚLNÍKOVÁ, D. (b) Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků. Sborník studijních textů. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. 550 s. ISBN 978-80-7368-503-4.
- [6] KOPŘIVA, K. Lidský vztah jako součást profese. 5. vydání. Praha: Portál, 2006. 147 s. ISBN 80-7367-181-6.
- [7] MATOUŠEK, O. a kol. Metody a řízení sociální práce. 1. vydání. Praha: Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- [8] SMUTEK, M. Model řešení problému v sociální práci - systémový pohled. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. 91 s. ISBN 80-7041-596-7.
- [9] TOKÁROVÁ, A. a kol. Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce. 3. vydání. Prešov: AKCENT PRINT, 2007. 573 s. ISBN 978-80-969419-8-8.
- [10] ÚLEHLA, I. Umění pomáhat. 2. vydání. Praha: sociologické nakladatelství, 1999. 128 s. ISBN 80-85850-69-9.
- [11] ÚZ Sociální zabezpečení. 1. vydání. Ostrava: Sagit, 2008. 272 s. ISBN 987-80-7208-658-0.
- [12] VURM, V. a kol. Vybrané kapitoly z veřejného a sociálního zdravotnictví. 1. vydání. Praha: Triton, 2007. 125 s. ISBN 978-80-7254-997-9.

Kontaktní adresa:

Mgr. Lenka Nádvořníková (t.č. mateřská dovolená)
Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky
Studentská 2
461 17 Liberec
e-mail: lenka.nadvornikova@tul.cz
telefonní spojení: 606 602 983